

דמוקרטיה ומדיניות-חוץ בישראל

סיכום כנס של מיתוים - המכון הישראלי למדיניות חוץ-אזורית והמכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס, שהתקיים ב-11 ביוני 2019 בירושלים

ספטמבר 2019

ב-11 ביוני 2019 קיימו מכון מיתוים ומכון דייוויס כנס משותף באוניברסיטה העברית בירושלים על הקשר בין דמוקרטיה ומדיניות-חוץ בישראל. הכנס כלל מושבים שעסקו בדמוקרטיה, יחסים בינלאומיים והאתגרים לסדר הליברלי; השחיקה הדמוקרטית בישראל והשפעתה על יחסי חוץ; ומרכיב הדמוקרטיה ביחסי ישראל עם האזורים סביב לה. בכנס נשאו דברים חוקרים באוניברסיטאות ובמכון מחקר ומדיניות, בכירים לשעבר במשרד החוץ, אנשי תקשורת, ופוליטיקאים. מסמך זה מסכם את עיקרי הכנס. לצפייה בכנס, בערוץ היוטיוב של מכון מיתוים, [לחצו כאן](#).

א. דברי פתיחה

פרופ' דן מידובניק, מכון דייוויס, האוניברסיטה העברית: המחקר בתחום היחסים הבינלאומיים נטה בעבר לייחס חשיבות מועטה לדמוקרטיה ולנושאי פנים בניתוח של מדיניות-חוץ. בין השאר, נטען שלציבור אין עניין ואין ידע בנושאי מדיניות-חוץ. החל במחצית שנות השמונים זה השתנה, וההתעניינות בהשפעה של תהליכים פנימיים על מדיניות-חוץ הלכה וגברה. זה נגע בעיקר להתפתחות של תיאוריית "השלום הדמוקרטי" שקבעה שמדינות דמוקרטיות נוטות לא להילחם עם מדינות דמוקרטיות אחרות. תפיסה זו עוררה דיון ער, שעסק בין השאר בטיעון שמדינות דמוקרטיות מקבלות החלטות אחראיות יותר במדיניות-חוץ בשל התחשבות בדעת קהל והישענות על תהליכי קבלת החלטות מתמשכים. מצד שני, נותרו תהיות האם הציבור אכן מתעניין במדיניות-חוץ ומהיכן הוא שואב את המידע בנושא. שאלות אלו מתחדדות היום נוכח ההתפתחויות בזירת התקשורת, קיומם של ערוצים רבים להעברת מידע ותופעת ה"פייק ניוז".

ד"ר נמרוד גורן, מכון מיתוים: בשנים האחרונות, בדיונים ומפגשים שעורך מכון מיתוים עם שותפים בינלאומיים, נושא הדמוקרטיה בישראל עולה באופן תדיר. זה נראה בתחילה כנושא פנימי, שלא נוגע לזירה המדינית, אך עם הזמן הוא הופך לסוגיית מדיניות-חוץ של ממש, כמו למשל שאלת ההשפעה של תהליכים שעוברת הדמוקרטיה בישראל והשפעתם על מעמד ישראל בעולם ועל מערך הבריתות הבינלאומי שלה. הכנס יעסוק בממשק שבין פנים וחוץ, ויתייחס לכך גם כסוגיה עולמית, ולא רק ישראלית. אתגרים של פופוליזם ושחיקה דמוקרטית קיימים במקומות שונים בעולם. במערכת הבחירות האחרונה היינו עדים לביקורים של מנהיגים שונים בישראל וביקורים אלו העידו על שותפות שהתפתחה בין מנהיגי ימין ברחבי העולם – ישראל, ברזיל, הונגריה, ארה"ב ועד. אל מול הבריתות המתעצמות בין גורמי ימין פופוליסטים במקומות שונים בעולם, עדיין לא קיימות בריתות בהיקף דומה במחנה הליברלי-פרוגרסיבי, אולי רק בקרב ארגונים ומכונים בחברה האזרחית. הכנס יעסוק גם במקום של מרכיב הדמוקרטיה במערך החוץ הישראלי ובמדיניות-החוץ הישראלית בעבר ובהווה, ויבחן כיצד סוגיות כמו חוק הלאום, המאבק של ישראל בתנועת החרם ותהליכי דה-לגיטימציה לארגוני חברה אזרחית משפיעות על יחסי החוץ. הכנס ידון גם בתפקיד שממלאת הדמוקרטיה בעיצוב היחסים בין ישראל לאזורים סביב לה – המזרח התיכון, אירופה ואגן הים התיכון.

ד"ר ליאור להרס, האוניברסיטה העברית ומכון מיתוים: בעולם מתפתחים קווי חלוקה חדשים שחוצים מדינות וחברות במקומות שונים, ואת הזירה הבינלאומית כולה. הוויכוח נוגע לנושא הדמוקרטיה, ומתייחס לסוגיות כמו עצמאות בתי המשפט, החברה האזרחית, התקשורת, היחס לפליטים ומהגרים, פופוליזם ו"מנהיגים חזקים". המאבק מתנהל בזירות שונות, שניתן לזהות את הקשר ביניהן. ניתן להצביע על שני סוגים של מתח בין דמוקרטיה ויחסים בינלאומיים. סוג אחד הוא המתח בין אינטרסים של ריאל פוליטיק לבין ערכים,

ובכלל זה גם ערכים דמוקרטיים. מצד אחד, נטען שמדינות צריכות לדאוג לאינטרסים שלהן על מנת לשרוד, גם על חשבון פגיעה בערכים דמוקרטיים; אך מצד שני, קווי האבחנה בין ערכים ואינטרסים הם מטושטשים ולעתים ערכים דמוקרטיים הם משאב עוצמה שמשרת אינטרסים. הסוג השני הוא המתח בין הסדר הבינלאומי (בין מדינות) לבין הסדר העולמי (בין בני האדם). מתח זה בא לידי ביטוי בעיקרון אי-ההתערבות בענייני פנים, שחינוי לסדר הבינלאומי אבל פוגע במקרים רבים בסדר העולמי. הנושא של דמוקרטיה ויחסים בינלאומיים עולה בשיח הישראלי בתקופה האחרונה נוכח התחזקות הקשרים של ישראל עם משטרים שקוראים תגר על הסדר הליברלי. הדיון בשאלה זו נוגע גם להקשר הייחודי של העם היהודי, בין השאר סביב הכמיהה לשמש "אור לגויים" והזיכרון ההיסטורי.

ב. דמוקרטיה, יחסים בינלאומיים והאתגרים לסדר הליברלי

פרופ' בני מילר, אוניברסיטת חיפה: הציפיות שהסדר הליברלי שהתפתח במערב אחרי מלחמת העולם השנייה יתרחב לסדר ליברלי בינלאומי אחרי סיום המלחמה הקרה, לא התממשו. ההנחה היתה שמדובר בעניין של זמן עד שהסדר הליברלי יהיה נוכח בכל העולם ויכלול מוסדות בינלאומיים חזקים, סחר חופשי, גלובליזציה כלכלית, זכויות אדם ודמוקרטיה ליברלית. הציפיות לא התממשו בשל התחזקות המדינות הרוויזיוניסטיות של סין ורוסיה, עלייה והתפשטות של המדינות הכושלות והשפעתן על המערב ועליית הפופוליזם הלאומי-ימני, גם בלב ליבו של המערב הליברלי וגם במקומות אחרים כמו ברזיל והודו. האסטרטגיה של המערב, בראשות ארה"ב, היתה לקדם את הסדר הליברלי דרך שוק חופשי, בעיקר כלפי סין. הציפיה היתה שההצלחה הכלכלית תוביל לדמוקרטיזציה כפי שקרה באירופה. האסטרטגיה כלפי רוסיה בשנות ה-90 היתה דרך צירופה לפורום המדינות המובילות – G8. לגבי העולם הערבי והמוסלמי, השאיפה היתה לקדם דמוקרטיזציה דרך פיתוח כלכלי, לעיתים גם דרך שימוש בכוח. לגבי יתר המדינות הדמוקרטיות, התפיסה היתה שתפתח לאומיות אזרחית ויהיה קל לחבר אותן לסדר העולמי הליברלי. בפועל, סין פחות דמוקרטית כיום ממה שהייתה בעבר והיא יותר אגרסיבית ורוויזיוניסטית; ברוסיה אין דמוקרטיזציה ומדיניות-החוץ שלה רוויזיוניסטית; וגם התהליכים בעולם המוסלמי אכזבו. במדינות הדמוקרטיות חלה עליה בזהויות הלאומיות המקומיות ובפופוליזם. עליית הפופוליזם במערב נעוצה בתהליכי הגלובליזציה, שאיפה של אנשים לשליטים חזקים ותחושה של חלקים בציבור שהם מאבדים את המדינה בהיבט זהותי, ערכי ודמוגרפי.

פרופ' פיקי איש-שולם, האוניברסיטה העברית: אנו עדים לדעיכת הדמוקרטיה במקומות שונים בעולם. הדבר קורה כאשר אנחנו מאבדים את האמון בדמוקרטיה ומאבדים את התחושה שאנו שותפים ושיש לנו את היכולת להשתלב ולהשפיע. כאשר אנחנו מאמצים עמדות ופרקטיקות פופוליסטיות – הדמוקרטיה מתה. יש חשיבות לדמוקרטיה לא רק בתוך המדינה, אלא גם במדיניות-חוץ ובסדר הבינלאומי. הנחה זו אינה מובנת מאליה בחקר היחסים הבינלאומיים. למשל, חוקר היחסים הבינלאומיים האנס מורגנטאו היה פליט מגרמניה הנאצית ואומנם ראה חשיבות בדמוקרטיה אבל טען שהדמוקרטיה, עם כל חשיבותה, בעייתית מאוד כשעוסקים בענייני חוץ. לדבריו, לאזרחים אין ידע ודעת הקהל יכולה לגרום למנהיגים לסטות מניהול מדיניות-חוץ רציונלית. מצד שני, המחקר מלמד שהדמוקרטיה יכולה להביא גם תועלות ליחסי חוץ. למשל עיקרון "השלום הדמוקרטי", על פיו דמוקרטיות נוטות לא להילחם זו בזו. הן גם נוטות לנצח במלחמות ולשלם מחיר נמוך יותר במלחמות. דמוקרטיות נוטות לפתור את הסכסוכים ביניהן באמצעים לא אלימים. הן גם משגשגות טכנולוגית, ביטחונית וכלכלית. דמוקרטיות לא עוסקות בהשמדת עמן ולא פוגעות באזרחים שלהן. כל הדברים הטובים הללו מתורגמים לסדר העולמי. יש גם חולשות וחורים במשטר הדמוקרטי, אבל פוליטיקה היא השוואה בין חלופות, ובהשוואה הזו הדמוקרטיה והסדר הליברלי טובים יותר מהחלופות. כיום, אנחנו הולכים ומאבדים את הדמוקרטיה הליברלית לטובת פופוליזם וסדר שהוא אי-סדר, ויש להתעשת ולהחזיר את הדמוקרטיה בתוך המדינה ומחוצה לה.

נעה לנדאו, עיתון הארץ: באקדמיה נהוג להגיד שלישראל אין מדיניות-חוץ ויש רק מדיניות פנים, אבל לישראל יש מדיניות-חוץ וקוראים לה בנימין נתניהו. נתניהו לקח על עצמו את תיק החוץ באופן אישי והוא מחובר מאוד לנושא ומייצג את מדיניות-החוץ של ישראל באופן מערכתי ואסטרטגי. על פי תפיסת עולמו של נתניהו, לישראל יש שני סוגים של עוצמה: צבאית ומודיעינית, והן יוצרות את העוצמה המדינית. לעיתים, בדרך כלל כשהקהל הוא דתי, נתניהו מוסיף לכך גם את העוצמה הרוחנית. ישראל אכן נהנית מפריחה מדינית מסוימת והיא אכן נובעת מהעוצמה הזו. יחסי החוץ של ישראל שלובים במיתוג שלה כיצאנית-על של טכנולוגיות ביטחוניות. היצוא הביטחוני של ישראל בעולם, שפרטיו בדרך כלל חסויים, לא תמיד מסתדר עם ערכים ליברלים. היבט נוסף שישראל ממנפת הוא שוק האנרגיה והגז. גילויי הגז של ישראל מתורגמים ליחסים עם יוון, קפריסין

ומצרים. העוצמה הרוחנית שעליה מדבר נתניהו היא חשובה לא פחות. ממשלת הימין מרוויחה מעליית השמרנות בעולם ובתוך כך גם מהתעצמות הקהילות האוונגליסטיות. העובדה שהעולם עיף מהסכסוך הישראלי-פלסטיני מסייעת למדיניות נתניהו לעקוף חסמים. בעולם הערבי הסכסוך עדיין מהווה חסם, אך נתניהו מציג מדיניות הפוכה בה ניתן לקדם יחסים עם העולם הערבי גם ללא פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בכל הקשור לאירופה, המדיניות של נתניהו מתבססת על ניצול הפיצול הפנים-אירופי ונשענת גם על נושא האנטישמיות כדי למנוע ביקורת על ישראל.

יגאל פלמור, הסוכנות היהודית ולשעבר דובר משרד החוץ: האם יש לישראל מדיניות-חוץ? אם הכוונה היא למהלכים מתוכננים המבוססים על חשיבת עומק ועבודת מטה מאורגנת על מנת להשיג מטרות בדרך ליעד האסטרטגי, אז אין לישראל מדיניות-חוץ וכנראה שגם לא הייתה לה מאז קום המדינה. אם מדברים על ניצול אירועים לקידום מדיניות, אז יש. אין מדיניות-חוץ כי ישראל קמה ממלחמה, הייתה צריכה לשרוד בכל מחיר והצורך בצבא וביטחון גבר על הדיפלומטיה. ישראל פועלת מכוח האינרציה כמו מדינה קטנה שנמצאת בסכנה קיומית. לאחר הקמת המדינה, מרכיב הדמוקרטיה לא נכנס למערך השיקולים של מדיניות-החוץ. היעד היה להשיג את מה שצריך בזירה הבינלאומית, ממי שאפשר. בשנת 1967 חל שינוי – ברית המועצות ניתקה את הקשרים עם ישראל וחצי מהעולם נחסם בפניו, כך שישראל מצאה עצמה חברה במועדון הדמוקרטי ובכורח המציאות, הדמוקרטיה הפכו לחברות הטובות שלנו. לפני כן, לא הייתה לישראל בעיה להתחבר גם למדינות לא-דמוקרטיות. החל בשנות השבעים, חשבו לישראל להדגיש את הקשר לדמוקרטיה בעולם וזה הפך לקו מרכזי בהסברה, אבל לא היה ניסיון להנחיל מושגים דמוקרטיים במדיניות-החוץ ולישראל היו גם ידידות לא-דמוקרטיות. הקשרים עמן הושפעו משיקולים של קניית נשק (למשל, הקשר עם דרום אפריקה) ודאגה לקהילות יהודיות (למשל, הקשר עם ארגנטינה). אחרי סיום המלחמה הקרה, החשיבות של הדגשת הערכים הדמוקרטיים הפכה משמעותית יותר בניסיון להתקרב לציר הדמוקרטי ולאייחוד האירופי. היום האיחוד נתפס בעיני רבים בישראל כגוף עוין על אף שזה לא נכון. מה שחשוב כיום הוא להשקיע מאמצים בבניית הדמוקרטיה בבית, ולא בהטפה למדינות אחרות.

ג. השחיקה הדמוקרטית בישראל והשפעתה על יחסי חוץ

ניצן הורוביץ, עיתונאי, ח"כ לשעבר ומכון מיתווים (כיום, יו"ר המחנה הדמוקרטי): יש חשיבות רבה בקיומו של דיון פנימי בישראל על מדיניות-חוץ. הכנסת לא עוסקת בכך, הייתי חבר בוועדת החוץ והביטחון בכנסת ואני לא זוכר כמעט דיונים על ענייני חוץ. יש גישה בחקר היחסים הבינלאומיים שאומרת שהכול תלוי באינטרסים ושצריך לקיים קשרים עם כולם כי יש אינטרס. אני לא מתווכח עם זה, אבל השאלה היא איזה יחסים ומה ההשלכות שיש לכך. מה ההשלכות שיש לקשר של ישראל עם גורמי ימין קיצוני על קהילות יהודיות במדינות כמו הונגריה, צרפת, הולנד ואוסטריה? צריך להקשיב לקהילות ולדאגות שלהן. המגמות האנטי-דמוקרטיות בישראל ובאירופה מחברות בין גורמי ימין בשני הצדדים, ואפשר היה לראות זאת בבחירות האחרונות לפרלמנט האירופי. יש קשרי גומלין מהותיים ואידיאולוגיים בין מה שקורה באירופה לבין גורמים מסוימים כאן. יש בישראל גורמים פוליטיים שרואים בדמוקרטיה הליברלית מוקצה מחמת מיאוס, ושמטרתם היא לסנדל ולפצל את האיחוד האירופי בשל הביקורת שלו על מדיניות ישראל. אבל, זאת הסתכלות קצרת-טווח שיוצרת ברית ערכית עם גורמים חשוכים ויוצאת נגד הידידים הכי טובים של ישראל. זה פועל יוצא של המצב הפוליטי הפנימי. החלטתי לאחרונה לחזור לפוליטיקה כדי לעשות שינוי במדיניות הישראלית. צריך שינוי פוליטי פנימי כדי שנהיה בצד של "הטובים" בעולם. הממשלה הרחיקה לכת בקשר עם גורמים מפוקפקים כחלק מגל של פופוליזם בעולם. אסור לנו לעמוד מנגד וצריך לשנות את זה.

פרופ' תמר הרמן, האוניברסיטה הפתוחה והמכון הישראלי לדמוקרטיה: בתקופה האחרונה הייתי בכנסים אקדמיים רבים שהוקדשו לדיונים בשחיקת הדמוקרטיה כאילו מדובר בעובדה שאין עליה מחלוקת. ואולם, מתברר שיש ציבורים רחבים שאינם סבורים שזה המצב, אלא להיפך – חושבים שנעשים כיום מהלכים שנועדו לפצות על פגיעות בדמוקרטיה שנעשו בעבר. למעשה, במובנים ידועים אנחנו באקדמיה נמצאים בבועה קונצפטואלית, ולא יוצאים ממנה להתעמת עם המציאות. אם אנחנו רוצים להתמודד באופן אפקטיבי עם התהליכים הנראים לנו הרסניים, אני קוראת לכולם לצאת מהמקום הנינוח והנעים של "אנחנו יודעים מה נכון" ולהקשיב מה חש הציבור. סקרי דעת קהל מלמדים שמאז 2010 יש עלייה בהתנגדות לטענה שפעם ישראל הייתה יותר דמוקרטית. למעשה, ב-2019 רוב המרואיינים הביעו אי-הסכמה עם טענה זו. אמנם בשמאל, 70 אחוזים מסכימים שפעם ישראל הייתה יותר דמוקרטית, אבל בימין 74 אחוזים לא מסכימים. יש בסיס להניח שיש לכך קשר לעובדה ההיסטורית שבעבר השמאל החזיק בשלטון והימין היה מיעוט, ואילו כיום המצב הוא

הפוך. רוב הציבור (57 אחוזים) גם שוללים את הטענה ששליטה בשטחים מונעת מישראל להיות דמוקרטית. בשאלה לגבי עתיד הדמוקרטיה בישראל אפשר לזהות השפעה ברורה של החלוקה בין ימין ושמאל: הימין אופטימי והשמאל – כמו גם הציבור הערבי – מאוד פסימי. בנושא המעמד הבינלאומי של ישראל, רוב בציבור – גם בקרב היהודים וגם בקרב הערבים – מאמין שהוא במצב טוב, אבל שוב יש הבדלים עמוקים בין מצביעי ימין ושמאל: בימין, 74 אחוזים מאמינים שהמעמד הבינלאומי הוא טוב, ואילו בשמאל 60 אחוזים טוענים שהוא במצב רע. קיצורו של דבר, ההיסטוריה תוכיח האם אמנם אנחנו חווים בעת הזו תהליך של שחיקה דמוקרטית. מה שברור שהוא שכיום לא רק שאין על כך קונצנזוס ציבורי אלא שקו השסע בין הדעות השונות בנדון חופף במקרים רבים לקו המפריד בין שני המחנות האידיאולוגיים – בישראל בין שמאל לימין; ובארה"ב, למשל, בין דמוקרטים לרפובליקנים.

השגריר בדימוס ארתור קול, לשעבר סמנכ"ל משרד החוץ: בקרב מובילי תנועת ה-BDS יש אמנם רבים שמדברים בשם ההתנגדות לכיבוש, אבל למעשה הסיבות הן רבות יותר וכוללות גם התנגדות לעצם קיומה של מדינת ישראל. על כן, יש להתנגד בחריפות לתנועת החרם. הייתי שגריר בסרביה והכוחות הדמוקרטים שהפילו את מילושוביץ' התנגדו מאוד לחרם הבינלאומי שהוטל על סרביה. הם טענו שאם לא היה חרם הם היו מפילים אותו לפני כן. קיים גם טשטוש סביב השאלה מה זה בעצם BDS. יש, למשל, את מי שקורא להחרים מוצרים של חברות שפועלות בשטחים, אבל יש תאגידים שפועלים גם בישראל וגם מעבר לקו הירוק – כמו בנקים – האם יוצאים נגדם? יש מהלכים נוספים: קריאה להחרים חברות שמספקות אמל"ח או ידע ביטחוני לישראל, וקריאה לסמן מוצרים שמוצרים בשטחים. זה למעשה חרם בקריצה. הטשטוש הזה מסייע לגורמים מסוימים בישראל. מאז הפקדת המאבק בתנועת החרם בידי המשרד לעניינים אסטרטגיים, אנחנו שומעים הרבה על המאבק ב-BDS. כספים רבים הוקצו לכך בלי לדעת מה עושים בהם במשרד, ובלי דיווח לכנסת ולציבור. הפעילות של המשרד לעניינים אסטרטגיים היא מזיקה ולא דמוקרטית. כשמעכבים או מסרבים כניסה לעיתונאים או פעילי ציבור תחת קריטריונים לא ברורים – זה לא דמוקרטי. כשמגייסים גם את השב"כ לכך – זאת פעילות לא דמוקרטית. נכון להתמודד עם ה-BDS, אבל השיח הפוליטי בישראל רוכב על האיום הזה. תנועת החרם לא הצליחה לבלום את הכלכלה הישראלית והיא חסרת השפעה כמעט לחלוטין, אבל מנוצלת ככלי פוליטי באופן שמוביל לצעדים לא דמוקרטים שמצמצמים את הדמוקרטיה בישראל.

ד"ר רועי קיבריק, מכון מיתווים: דמוקרטיה היא מערכת שלמה של ערכים, נורמות ופרקטיקות. האם ישראל משלמת מחיר על התרחקות ממנה? ישנן דוגמאות קונקרטיות רבות שמעידות על הקשר בין דמוקרטיה ויחסי החוץ של ישראל, שבאות לידי ביטוי בדו"ח הדיפלומטי החודשי שאותו אני עורך במכון מיתווים. הכיבוש, למשל, מנוגד לנורמות וערכים דמוקרטיים וישראל אכן משלמת מחיר ביחסי החוץ שלה בגינו. זה בא לידי ביטוי בהחלטות גינוי בעצרת הכללית של האו"ם, במועצת זכויות האדם ובאונסק"ו, בהחלטת האיחוד האירופי על סימון מוצרים מההתנחלויות ובדיונים בפרלמנטים שונים באירופה על פעילות ישראל בשטחים. גם אופן ההתמודדות של ישראל עם תנועת ה-BDS, והפרקטיקות במעברי הגבול מנוגדות לדמוקרטיה. כך גם התקנות לשעת החירום והצנזורה. ניתן למצוא דוגמאות גם בתחומים אחרים כמו התקרבות למפלגות ימין קיצוני ולמשלות פופוליסטיות בעולם. מהלכים בעיתיים נוספים שנוקטת בהם ישראל כוללים את מתן ההכשר מצד נתניהו לימין הקיצוני והגזעני בישראל, והמדיניות בנושא הפליטים מאפריקה, שזכו לגינויים בעולם, כולל מצד קהילות יהודיות. ניתן לראות כי יש מחיר לפעילות לא דמוקרטית בעיקר בקרב הכוחות הדמוקרטים בעולם והקהילה היהודית בארה"ב, ויש רווחים כשמחזקים את הדמוקרטיה. אבל, לא תמיד ישראל משלמת מחיר על התרחקות מנורמות דמוקרטיות, ולרוב המחיר שהיא משלמת אינו גבוה. מעבר לדיון התועלתני בנוגע לגובה המחיר הבינלאומי שנגבה מאתנו, חשוב יותר להתמקד במבחן הערכי ששואל איזו מדינה, איזו חברה ואיזה עולם אנחנו רוצים ליצור ולקדם.

ד. מרכיב הדמוקרטיה ביחסי ישראל עם האזורים סביב לה

השגריר בדימוס דניאל שק, לשעבר שגריר ישראל בצרפת: רוב הקריירה הדיפלומטית שלי הייתה באירופה. בקורס צוערים למדתי שהדרך לליבם של האירופאים נשענת על הטענה הפשוטה שאנחנו דומים, גם בשיח הדיפלומטי וגם בדיפלומטיה הציבורית. ראיתי לאורך השנים שהכלי החשוב ביותר שלנו הוא כרטיס החברות במועדון הדמוקרטיה הליברליות, שפתח לנו דלתות במרחב האירופי. זה מייצר שפה משותפת ומסייע גם להתגבר על דברים לא נעימים שצריך להתמודד איתם בקשר עם אירופה. מדובר במועדון יוקרתי שמעניק זכויות אבל הוא גם תובעני והחברות בו לא מתחדשת באופן אוטומטי. בשנים האחרונות חלה שחיקה באבני היסוד של הדמוקרטיה בישראל, גם במציאות וגם בדימוי. ממשלות הימין נוטות לא להזדהות עם ערכי

יסוד של הדמוקרטיה הליברלית והן פחות ופחות מוכנות לשלם "מס חבר" כדי להיות במועדון. התחזקותם של מנהיגים פופוליסטים באירופה זוכה לתמיכה בקרב הימין בישראל ובמיוחד מצד נתניהו. בעבר, המאמץ של מדיניות-החוץ הישראלית התמקד בניסיון להשפיע לטובתנו על הקונצנזוס האירופי, אבל כיום אימצה ממשלת ישראל טקטיקה אחרת של שבירת הקונצנזוס. זה מהלך מדיני לגיטימי אבל יש לו נקודות תורפה. הערכים הליברלים אינם עוד קונצנזוס בקרב הממשלות באירופה, אבל הם עדיין שולטים בתודעה במרחב האירופי ולכן הממשלים שחורגים מהם לא צפויים להאריך ימים. כמו כן, אנחנו עושים הנחות מפליגות לחברים החדשים שלנו באירופה בכל הנוגע לאנטישמיות רק בשל תמיכתם הנחרצת בממשלת ישראל. אנחנו זונחים את הקהילות היהודיות באירופה שסובלות מהממשלים והגורמים הא-ליברליים הללו.

ח"כ לשעבר קסניה סבטלובה, מכון מיתווים והמרכז הבינתחומי הרצליה: בשנת 2018 התקבלו דיווחים על מגעים חשאיים בין ישראל לצפון סודן וגם נתניהו התייחס לכך בפומבי. דרשנו בכנסת לקיים דיון על כך בתת ועדה לענייני חוץ בוועדת החוץ והביטחון, אך לא התקבלה שום התייחסות לדרישה זו. מדובר על מגעים עם מנהיג שהוא פושע מלחמה על פי הדין הבינלאומי. הוסבר שהמטרה היא שהטיסות לברזיל יעברו דרך סודן ויהיו קצרות וזולות יותר, אך האם לשם כך נסכים להתפשר בנושאים מוסריים שנוגעים לפשעי מלחמה, רצח עם ועבודות? לא היה למי להפנות שאלות ולא התקיים דיון בנושא. ההזדמנות היחידה לשמוע התייחסות הייתה בסקירה כללית שנתן ראש הממשלה, בה לא ניתנה אפשרות לחברי הכנסת לשאול שאלות. זה מסמן קשר חד-סטרי בין הממשלה לכנסת בנושאי מדיניות-חוץ, שמתקיים מאז 2009, עת מונה אביגדור ליברמן לשר החוץ. מאז אין דיאלוג ואין ביקורת של הכנסת על הממשלה בנושא יחסי חוץ. בנוסף, במשך תקופה ארוכה – עד תחילת 2018 – יצחק מולכו ניהל בפועל את יחסי החוץ של ישראל עם מצרים וחלק ממדינות המפרץ, למרות היותו איש פרטי שלא נותן דין וחשבון לאף אחד. בסופו של דבר התקבלה החלטה של היועץ המשפטי שהביאה לסיום תפקידו של מולכו. ישראל לא צריכה לחנך את האזור ולדאוג לדמוקרטיזציה במזרח התיכון. זה לא התפקיד שלנו. אבל, השגת יעדים במדיניות-החוץ אינה מצדיקה שתיקה מול פשעים מזעזעים שמתרחשים בחלקים מסוימים בעולם הערבי. זאת סוגיה אתית ומדינית בה בעת.

ד"ר אהוד ערן, אוניברסיטת חיפה ומכון מיתווים: כיצד ניתן להזריק מרכיבים דמוקרטיים לברית המתגבשת בין ישראל, יוון וקפריסין? הברית הזאת התפתחה על רקע גילויי הגז בישראל ובקפריסין, החשש המשותף מתורכיה ושיתוף פעולה ביטחוני, ועל רקע הקשר רחב יותר של מתקפה נגד הדמוקרטיה בעולם ושל התפתחויות אזוריות שונות. בשלוש המדינות שחברות בברית יש מגמת עלייה בשחיתות והתגברות בקשיים הדמוקרטיים. בשתיים מהמדינות – ישראל וקפריסין – הקשיים האלה קשורים לסכסוכים אתניים. בישראל וביוון יש מגמת התחזקות של הימין הקיצוני. שילוב של מרכיבים דמוקרטיים בברית המשולשת יסייע מבחינה ערכית ורעיונית לחלחול רעיונות דמוקרטיים לתוך המדינות, ויסייע מבחינה ריאליסטית-תועלתנית להדגיש שהבסיס לברית הוא אידיאולוגי ולא דתי-אתני/אנטי-מוסלמי. לצד הברית המשולשת עם ישראל, יוון וקפריסין מנהלות גם בריתות משולשות עם מצרים, ירדן והפלסטינים. אם הכוונה היא בסופו של דבר לאחד בין הברית עם ישראל לברית עם מדינות ערב, אז הממד הדמוקרטי לא מתאים כבסיס משותף. ואולם, במשולש הישראלי-יווני-קפריסאי, הדבר נחוץ. האתגרים לדמוקרטיה בשלוש המדינות נובעים מחרדות ביטחוניות, כלכליות וזהותיות, והזרקה של מרכיבים דמוקרטיים לברית תסייע בהתמודדות עמן. אפשר לנתב את הברית המשולשת לכיוונים שיקלו על הסכסוך עם הפלסטינים, כמו למשל הקמת נמל פלסטיני בקפריסין שממנו יעברו סחורות לעזה. אפשר גם להקים קרן כלכלית משותפת חזקה שתעזור במימון של מרכיבי מדינת הרווחה. השתלבות גוברת של ישראל במרחב הים תיכוני יכולה גם לפתח מרכיב זהות אזורי חדש, שיקל על תחושת הבידוד בעולם שנפוצה בקרב הציבור בישראל.

נדב תמיר, דיפלומט לשעבר, מרכז פרס לשלום וחדשנות ומכון מיתווים: יחסי ישראל-ארה"ב בנויים על שלושה מרכיבים – ערכים, פוליטיקה ואינטרסים. מבחינת הערכים, האבות המייסדים בארה"ב הדגישו את החיבור לנביאי ישראל והיחסים בין המדינות נבנו על ערכים דמוקרטיים וגם על אלמנטים דתיים. מבחינת האינטרסים, ישראל "נפלה" לזרועות המחנה האמריקאי מכורח המציאות, ונשארה שם – בצד של "הטובים" – גם בתקופת המלחמה הקרה וגם לאחר מכן בתקופה של המלחמה בטרור. מבחינת הפוליטיקה, לאורך השנים ישראל הקפידה להיות נושא דו-מפלגתי בארה"ב. אך, ישראל בראשות נתניהו עברה ממדיניות דו-מפלגתית לתמיכה במפלגה הרפובליקנית, וזאת עוד לפני עליית טראמפ לשלטון. בכל המרכיבים יש כיום מגמות מדאיגות. החיבור הערכי עוד קיים, אבל ישראל מתרחקת מהערכים הדמוקרטיים עליהם הוקמה. המגמות הדמוגרפיות בארה"ב פועלות לטובת הליברלים, ואילו בישראל – לטובת השמרנים. מבחינת האינטרסים, ארה"ב מאבדת עניין במזרח התיכון ואין הבדל משמעותי בנושא זה בין אובמה וטראמפ. היא

אינה תלויה עוד בנפט המזרח תיכוני, והניסיונות שלה לקדם דמוקרטיה באזור נכשלו. ליהודי ארה"ב יש תפקיד חשוב ביחסי המדינות ויש להם השפעה דרמטית על הפוליטיקה האמריקאית. זה הופך את ישראל לנושא פנימי ולא רק לסוגיה במדיניות-החוץ האמריקאית. אסור לישראל להתעלם מיהודי ארה"ב – הקהילה היהודית הגדולה בעולם – ולהתייחס אליהם רק בצורה תועלתנית. זכויות מיעוט ודמוקרטיה בישראל חשובות ליהדות ארה"ב שהייתה רוצה שישראל תשמש בהם דוגמה. הריחוק הגובר של ישראל מיהדות אמריקה פוגע ביחסים עם ארה"ב וגם ביכולתה של ישראל למלא בהצלחה את הייעוד שלה כמדינת העם היהודי.

ה. נקודות מבט פוליטיות

ח"כ סתיו שפיר, מפלגת העבודה (כיום, המחנה הדמוקרטי): ההצלחה הכי גדולה של נתניהו בעשור האחרון היא שהוא הרג את הפוליטיקה. האזרחים בישראל מיואשים ומרגישים חסרי כוח, הם בזים לפוליטיקה וחושבים שהיא צינית וחסרת השראה. זה מסייע למושחתים ולפופוליסטים הקיצוניים ביותר להישאר בשלטון. יש שיתוף פעולה הדוק בין גורמים אנטי-דמוקרטים בעולם: אורבן מהונגריה ובולסונרו מברזיל הם חברים של נתניהו; נציגי ליכוד עובדים עם נאו-נאצים מאוסטריה וסטיב בנן מקים בית ספר ללאומנים באירופה. אל מול הברית שהקימו גורמים פופוליסטיים ולאומנים, צריך לבנות ברית בינלאומית שמחזקת את הערכים הדמוקרטיים והליברליים. אם אנו ניצבים בפני בעיות שהן גלובליות, אז ניתן ורצוי גם למצוא את הפתרון בזירה הבינלאומית ולדעת להשתמש ברעיונות והצעות מזירות שונות בעולם. ישראל הפכה מחברה לגיטימית במועדון סגור של דמוקרטיות ליברליות מתקדמות לחברה במועדון הימין הפופוליסטי. זה לא מועדון שאנחנו רוצים להיות בו. אי אפשר להמשיך לקחת חלק בהתפוררות של הדמוקרטיה הישראלית, המצב דחוף ודורש פתרונות מידיים. כמו שהגורמים האנטי-דמוקרטים בישראל נלחמים, כך גם אנחנו צריכים להילחם: בלי מורא, בלי לפחד מסקרים, ועם אמונה בציבור שלנו, בדרך שלנו וביכולת של החברה הישראלית לגבור על כל אתגר.

ח"כ עאידה תומא-סלימאן, חד"ש-תע"ל (כיום, הרשימה המשותפת): בנקודת הזמן הנוכחית, חשוב מאוד לדבר על נושא הדמוקרטיה. היינו עדים בתקופה האחרונה למאמצים של ראש הממשלה לחוקק חוקים שפוגעים אנושות במערכת המשפטית וביסודות הדמוקרטיים שעוד נשאר במדינה (למשל, פסיקת ההתגברות וחוק החסינות). נתניהו פעל לחוקק חוקים אלו גם כדי לברוח מכתב אישום אבל גם כדי להגשים חזון פוליטי של סיפוח. נתניהו מזהה שיש לו חלון הזדמנות היסטורי כל עוד טראמפ בשלטון ונוכח הברית עם גורמים ימנים גזעניים בעולם. הצעות חוק על סיפוח הונחו בעבר אבל הפעם זה בהובלת ראש הממשלה ובתמיכת ארה"ב, בניגוד לחוק הבינלאומי. המאבק הפוליטי בישראל הוא לא רק על שרידי הדמוקרטיה אלא על טבעה ומהותה של המדינה. האם ישראל תהיה מדינה שרומסת את כל הכללים הדמוקרטים כדי לשמר מצב של כיבוש או לא? נתניהו מבין שיש עדיין קבוצות בישראל שמתנגדות לחזון הזה. המשך כיבוש של עם אחר לא מאפשר דמוקרטיה וצריך להכיר בזה. המשך הכיבוש משמעו אפרטהייד, רמיסת מערכת המשפט ורמיסת החברה האזרחית. על זה נסוב המאבק הפוליטי שלנו. זהו מאבק שאמור ללכד את כל מי שערכים אלה יקרים לליבו ושצריכים להציג גישה אלטרנטיבית משותפת.

ח"כ צבי האוזר, כחול לבן: המאבק שהתנהל בישראל בחודשים האחרונים הוא לא רק מאבק פוליטי אלא גם מאבק על כללי המשחק ועל המסורת של הפוליטיקה הישראלית כמדינה יהודית ודמוקרטית. בימים אלה יש להעלות על נס את הממלכתיות הישראלית, לעגן ולהגן על נוסחת ההסכמה ולשמור על צלם דמוקרטי בישראל שבסיסו הוא השוויון בפני החוק. מתוך ניתוח ההתנהלות האסטרטגית של ישראל ב-30 השנים האחרונות ניתן ולנסות ולאתגר את הפרדיגמה השולטת. בעשורים האחרונים פעלה ישראל על פי נוסחה שעיקרה ויתור על טריטוריה למען שלום ונורמליזציה עם העולם הערבי. ישראל נסוגה משטחים בהסכמים עם מצרים והפלסטינים, נסוגה מדרום לבנון, וקיימה משא ומתן על נסיגה מרמת הגולן, משטחי יהודה ושומרון ובירושלים. ואולם, במקביל התרחשו שינויים באזור: מהפכה באיראן, עליית ארדואן בתורכיה, האביב הערבי, והשינויים ברצועת עזה. התהפוכות יצרו אתגרים לא פשוטים לאסטרטגיית השלום, שהופכים אותה לבלתי-רלבנטית. הגבולות במזרח התיכון עתידיים להשתנות. זהו תהליך הכרחי, והכרת ארה"ב בריבונות ישראל ברמת הגולן זה צעד ראשון. ישראל צריכה לאמץ עיקרון של פירוז האזור מרקטות ולהבין שבמאה ה-21 אי אפשר לעשות הסכמים שכוללים העברת אוכלוסייה. צריך לנהל את הסכסוך בחוכמה, להילחם על דמותה של החברה ולשמור על המעמד הבינלאומי, אך זאת מבלי להתבלבל בין המצוי והרצוי ובין אמת ושקר.